

Віктор Постовий
(Київ)

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ Г.СКОВОРОДИ

Стаття присвячена аналізу ролі батьківського виховання та місця в ній любові до дитини в розумінні та вченні письменника-філософа-педагога.

Ключові слова: Г.Сковорода-педагог, ідеал кордоцентризму, любов, родина, батьківське родинне виховання.

Статья посвящена анализу роли родительского воспитания и места в нём любви к ребёнку в понимании и учении писателя-философа-педагога.

Ключевые слова: Г.Сковорода-педагог, идея кордоцентризма, любовь, семья, родительское воспитание.

The article is devoted to the analysis of the father's role in upbringing and the place of love to his child in the understanding and studying of writer-philosopher-pedagogue.

Key words: G.Scovoroda-pedagogue, ideal of cordocentrism, love, family, parental home upbringing.

Сім'я – це виховна інституція, якої не омине жодна людина у своєму житті. Саме в ній дитина розвивається фізично, духовно, інтелектуально і, зрештою, формується як індивід, особистість, з притаманними особливостями генотипу й менталітету етносу, сім'ї, часосоціуму, тобто цінностей, характерних для даної соціальної доби. Отож, саме тому ми не завжди можемо знайти єдність у поглядах великих державних діячів, філософів і педагогів на, здається, одні й ті ж явища, які відбуваються в різних суспільствах, сім'ї, культурі, мистецтві.

Очевидним є те, що в кожную добу народи являли світові діячів, які своєю присутністю державною, науковою, мистецько-культурною чи освітньою діяльністю виражали нові шляхи пізнання світу й себе, вказували на нові способи долаття суспільних суперечностей, в основі яких є причини: вселюдські, національні, сьогочасні соціальні та індивідуальні або ж особистісно-егоїстичні, а можливо й етногенетичні.

До таких діячів належить і широко відомий світові український філософ, педагог-просвітителі Григорій Савич Сковорода – «син простого козака і козачки», а, отже, й сам козак за духом і походженням. У його філософському доробкові, педагогічній творчості і діяльності, як у дзеркалі, відобразилася українська душа, ментальність українця, пошук духовного ідеалу і його обриси, практична спрямованість життя. В особі Г.Сковороди чи не найповніше виявилася українська натура, тривожна в пошуку істини та рішуча й емоційна в її оцінці, оригінальна в пошуках способів вирішення проблеми.

Сьогодні дехто з дослідників висловлює сумнів у тому, чи таки справді Г.Сковорода – син «простого козака і козачки», адже в нещодавно знайденому реєстрі хлопчиків, набраних із різних полків Гетьманщини для придворної Санкт-Петербурзької капели значиться ім'я матері філософа (батько на той час вже помер) – Пелагея Степанівна Шангіреївна. Отже, по лінії матері Сковорода походить із знатного роду Шангіреїв, який своїм кореневим відгалуженням тягнеться десь на південь і до кримських татар. Такі шлюби в Україні, особливо в південній її частині, були не в дивину. Так само можна говорити і про українсько-польські, українсько-угорські, українсько-російські шлюби, що засвідчували лише те, що люди можуть жити в мирі, дружбі і любові, якщо не вмішуються монархи й імператори, королі і президенти, мулли, попи і ксьондзи.

Життя Г. Сковороди проходило у важкій для українського народу добі, коли правив «той перший, що розпинав нашу неньку-Україну», а «друга доконала» вдову сиротину. Справді, національно-визвольна спроба гетьмана Івана Мазепи вийти з-під Московського кормича, деспота і людомора України Петра I закінчилася новим розгромом та пожежами, шибеницями і повним знищенням людності «славного города Батурина», по суті й розгоном Запорізької Січі, цієї своєрідної «Християнської республіки» (М. Костомаров, а за ним К. Маркс), а вже потім Катерини II, яка повністю її розгромила. Та, незважаючи на це, природна допитливість і тяга до науки веде його спочатку до місцевої школи, а згодом, із 16-ти років, до Києво-Могилянської академії, як одного із найкращих навчальних закладів слов'янських країн. Тут іще сильними були традиції Теофана Прокоповича, Георгія Кониського, дух коша Запорозького, з яким вступив до цього закладу славний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. Академія здебільшого давала знання з гуманітарних предметів: філософії, риторики, піітики, літератури, мов, богослів'я та ін. З особливою зацікавленістю у цьому закладі юнак опановує античну літературу, філософію, риторику і піітику, давні і новоевропейські мови.

У творчості Г.Сковороди порушено багато проблем життя та філософії, поезії, мистецтва, до яких він був небайдужий. Торкаючись тієї чи іншої проблеми, він залишив вагоме слово про її значення, розуміння та шляхи розв'язання.

Педагогічні інтереси Григорія Сковороди формуються під впливом навчання в Києво-Могилянській академії, його перебування в навчальних закладах Європи, вивчення народної педагогіки та досвіду, із власної педагогічної діяльності.

Найперша його самостійна діяльність була педагогічною. Після повернення з Європи він одержав посаду викладача поетики в Переяславському колегіумі. На цей час у Григорія Савича сформувався твердий філософсько-естетичний та морально-етичний світогляд з домінуванням філософсько-педагогічного узагальнення і повчання.

Одним із перших в Україні він звертався до з'ясування природи духовності особистості. Як ми знаємо, кожні явище, думка мають свій збуджуючий чинник. Джерелом розуміння Г.Сковородою духовності була класична філософія, зокрема грецька, римська та сучасні йому науки, гострий, спостережливий і аналітичний розум. Значний вплив на становлення системи духовних поглядів Г.Сковороди мало життя і християнська діяльність Максима Сповідника. У ній він знаходив відображення своїх уподобань і поривів, цінностей морально-духовного сенсу життя. Звертаючись до Біблії як теолог і водночас прагматик, він не знаходив відповіді на багато запитань. Зіставляючи теорію і практику життя, Г.Сковорода доходив твердого висновку про хибність окремих теоретичних положень. Цим і можемо пояснити суворий осуд філософом і педагогом можновладців, багатих, але байдужих до людей праці, до знедолених. Цим детермінується характер і світогляд філософа і педагога, його успіхи і невдачі, педагогічна діяльність, його особистість.

Визначаючи духовне за пріоритетне в розвитку людини, він не цурається і матеріального як джерела практичної життєдіяльності людини. Проте, на думку Г.Сковороди, в благородній діяльності людини провідну роль відіграють духовні блага: душевний спокій, споглядання природи, мудрість, внутрішня свобода. Думка поета-філософа – кришталево чиста й прозора – «коли дух людини веселий, думки спокійні, серце непримиренне, то все буває світле, щасливе й блаженне» [4, с.521]. Оце і є, на його думку, виявом вищої міри духовності.

Як педагог і філософ, Г.Сковорода вказує шляхи пізнання духовності особистості. Це, передусім, пізнання себе, власного способу життя і діяльності та об'єктивне врахування своїх сил і можливостей для життя у відповідності з природним і соціальним довкіллям. Цю думку він розвиває в одному з педагогічних творів під назвою «Розмова, названа алфавітом чи Буквар світу». Якість людської природовідповідності називає «богом», «духовною натурою», яка керує «плотьською натурою». У байці «Убогий жайворонок» Г.Сковорода застерігає, що «багато людей без природи починають великі справи та погано

кінчають». У даному випадкові він під «природною» розуміє схильність і природовідповідність особистості до змісту й характеру обраної праці чи навчання. І тут же оптимістично стверджує, що «коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий». Таким чином, у діалектичному взаємозв'язку матеріального і духовного педагог і філософ матеріальне підпорядковує духовному. Водночас вказує, що неврахування природовідповідності неминуче веде до духовного зубожіння, стає джерелом багатьох моральних і фізичних недуг.

В українській педагогіці давно вже знайшла своє обґрунтування висловлена Г.Сковородою ідея «кордоцентризму», тобто врахування почуттів, їх переваги у ставленні до справи, до особистості. Це особливо помітно, коли глибоко знайомий з усією його філософсько-педагогічною спадщиною. Із цього погляду в житті та діяльності Г.Сковороди помітні три взаємопов'язані джерела, з яких повниться ріка його знань, потужна діяльність. Найбільш помітним у педагогічній діяльності мандрівного поета, філософа і вчителя є його тісний зв'язок з рідними землею, краєм, зі способом життя наших людей, їх національною ідентичністю, природовідповідністю дій, вчинків і прагнень, серед яких провідне місце належить духовності. Так, відповідаючи на популярне тоді запитання «Що таке філософія?» Григорій Савич глибокодумно відповідав: «Головна мета життя людини, голова вчинків людини є дух його, думки, серце (підкреслення моє. – В.П.). Кожен має мету в житті, але не кожен цікавиться головою життя, інший – черевом життя, тобто всі свої справи робить так, щоб дати життя череву, інший очам, інший ногам та іншим членам тіла, інший ще вбранню та бездушним речам; філософія або любомудріє прагне всіма вчинками своїми до того кінця, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, ясність думкам, яко голові всього. Це і є, – на думку Г.Сковороди, – філософія» [1, с.423].

У цих словах (із властивою Г.С.Сковороді відвертістю і прямолінійністю) прозирають ті виховні ідеали, які він відстоював упродовж свого життя. Кожне слово виражене, кожна думка, ідея апробовані і мотивовані тисячоліттями досвіду, християнською педагогічною антропологією як найважливішою світоглядною і методологічною (у сучасному розумінні) основою виховання дітей.

Особливого значення надавав Г.Сковорода дотриманню принципів природовідповідності виховання, які чітко проглядалися й у національному вихованні. Він не допускав нехтування природи національного в особистості. З усією силою свого темпераменту, педагогічною інтуїцією і прозорливістю стверджував, що «кожен повинен знати свій народ, а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним. Чи француз? Будь французом. Чи татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і в своїй мірі, і все прекрасно, що чисте, природне, тобто не фальшиве» [5, с.250–251].

Найбільш повно своє світосприйняття й світорозуміння Г.Сковорода виклав у низці суспільно-філософських праць, які й сьогодні мають онтологічне значення для розуміння його педагогічної філософії, зокрема й педагогіки сімейного виховання. Це, найперше, такі твори, як «Начальная дверь к христианскому добронравию», «Наркис, розглагол о том: узнай себя», «Симфония, нареченная Асхань...», «Алфавит мира», «Израильский змий» тощо.

На думку Г.Сковороди, успіх виховання залежить від дотримання й виконання сім'єю, батьками, вчителями таких трьох умов: «блага народити, зберегти... молоде здоров'я, навчити вдячності». Ось ця триєдина наука вдячності і є не чим іншим як морально-духовним вихованням.

Г.Сковорода вимагав від батьків серйозного, глибоко-морального ставлення до виховання дитини, цнотливого, порядного життя у родині, усвідомлення своєї відповідальності перед дітьми. Він справедливо ставив успішне виховання у залежність від умов життя і моральності батьків. Успіх виховання, на думку Г.Сковороди, більшою мірою залежить від природи, вроджених якостей людини: «народженого до добра неважко навчити добру». Дехто вважає, що в цьому виявляється обмеженість поглядів Г.Сковороди. Він переконаний, що у вихованні дитини основну увагу треба звертати на серце. «Добре серце, –

читаємо у «Благородному Еродії», – є те саме, що вічно текуче джерело, з якого течуть завше чисті струмки або думки» [4, с.306].

Виховні погляди, на думку С.Русової, «розсіяні в усіх його бесідах, у багатьох листах до улюблених учнів» [2, с.122].

Як професійний педагог, Г.Сковорода вносить у сімейне виховання чітко визначені в християнській педагогіці елементи дидактики. Власне, у вихованні дітей як у родині, так і навчальних закладах він дотримувався принципу розвитку мислення особистості. Саме тому філософ і педагог був переконаний, що рушійною силою діяльності людини має бути розум і думка. Водночас він твердив, наше тіло є рабом наших думок і роздумів, і вони підпорядковують його вдень і вночі. Думка панує над тілом і «находиться в непрерывном волненіи день и ночь. Она то рассуждает, советует, определение делает, понуждает. А крайняя наша плоть, как обузданный скот или хвост, поневоле ей последует. Так вот видишь, что мысль есть главною нашею точкою и среднею. А посему-то она часто и сердцем называется. Итак, не внешняя наша *плоть*, но наша *мысль* – то главный наш человек. В ней-то мы состоим. А она есть нами» [3, с.34]. Цю думку Григорій Савич розвиває в багатьох філософських та педагогічних працях, торкаючись значення пам'яті для розвитку дитини [3, с.525]. З особливою наполегливістю та силою він відображав значення серця для правильного, людинолюбного виховання дітей у родині. Зрештою, Сковорода, як послідовний прихильник і захисник античної філософії Сократа, Демокріта, Платона, Аристотеля, Цицерона, Плутарха, Квінтіліана та ін., у своїй педагогічній діяльності широко використовував і пропагував ідеї свободи, рівності, гуманізму (досліджували Г.Васянович, О.Г.Дзаверін, Н.П.Калініченко, Г.С.Костюк, В.М.Нічик, О.Р.Мазуркевич, І.П.Стогній, І.А.Табачников, В.І.Шинкарук та ін.).

Г.С. Сковорода не залишив педагогічних праць монографічного плану. Його думки, ідеї, принципи і погляди щодо виховання дітей, у т.ч. у родині, знаходимо у багатьох творах, а особливо в листах до учнів, яких він щиро любив і поважав. Навіть тон і стиль цих листів мають запах античності, в них чується тепло вчителевих долонь і биття його небайдужого серця. Ось ці звернення: «Найдорогоцінніший мій друже», «Найулюбленіший друже», «Здрастуй, найдорожчий любителю муз, Михайле!». Та все ж таки можна цілком логічно й послідовно відстежувати педагогічні погляди Г.С. Сковороди і шляхом аналізу його педагогічної діяльності, яка виражається у практиці домашнього вчителя та вчителя Переяславського і Харківського колегіумів. Відомо, що до педагогічної праці до виховання дітей і учнів колегіумів Григорій Савич ставився з величезною відповідальністю. Його педагогічна діяльність спонукала до нового осмислення значення науки в житті людей, до написання інноваційних підручників і посібників для учнів і педагогів, що не завжди подобалося керівництву духовних закладів. За таких умов у Переяславі було підготовлено підручник «Роздуми про поезію і керування щодо мистецтва», а в Харкові «Вхідні двері до християнського доброчестя». Найближче до питання виховання дітей у родині Г.Сковорода підійшов у притчі «Вдячний Еродій». У ній він висміює пихатість зарозумілих українських дворян, які забули своє козацьке походження й українську природу, мову, культуру і тупо та сліпо копіюють чужі для душі української дитини способи виховання, мову.

Після багатьох років аналізу й дослідження педагогічних поглядів і діяльності Г.Сковороди, ця проблема ще не знайшла свого достойного узагальнення, так би мовити, педагогічного синтезу. А ключі до нього знаходимо в багатогранній педагогічній філософії Мислителя і Вчителя.

Вершиною розуміння педагогічної духовності Г.Сковороди є вираження ним любові до людей, до дітей, до учнів, так само як і батьків до дітей. Взагалі, основним джерелом Духовності у Г.Сковороди є Любов, оскільки вона діалектично об'єднує людей, світ, думки, почуття і волю й спрямовує їх у повноводне, глибоке й широке річище людинолюбства або того, що ми ще називаємо Гуманізмом. Людинолюбством перейнята уся культура від старовини до нашого часу; це відображено в багатьох історико-культурних джерелах і найпотужнішому з них «Новому Заповіті».

Так само і в Г.Сковороди любов до дитини, яка заслуговує цього найвищого імені, була сутністю життя філософа, його поглядів, діяльності, його дихання. Це яскраво відображено в листах до учня Михайла Ковалинського, в яких він висловлює свої батьківсько-наставницькі почуття у традиційній християнській формі ввічливості: що любить «більше своїх очей», «полум'яніє любов'ю» до його розвитку, «любить, горить, палко кохає... всім серцем» як товариша чесного і працьовитого, «втішається... любить, горить, зачарований» ним і його успіхами, відплачує «любов'ю за любов» духовну [4, с.373].

Філософ і педагог Г.Сковорода діалектно підходить і до розуміння сутності Любові, її індивідуально-особистісної амбівалентності. Він тут же з властивим йому темпераментом продовжує ширше розкрити свої погляди: «Що є огиднішим за Любов вульгарну, удавану і, навпаки, що є більш божественним, ніж Любов, істина? Хіба не любов все поєднує, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує? ... Хіба не мертвою є душа, позбавлена істинної любові? ... Що дає основу? – Любов, любов. Що дає насолоду? – Любов, любов, початок, середина і кінець, альфа і омега» [4, с.374].

Таким чином, філософ і педагог, що так щасливо вмістилися в одній особистості, своїм життям, своєю діяльністю підтвердив велику істину, яку шукали і шукають люди всіх часів і народів, що життя є любов'ю, що виховання дітей в сім'ї і навчальному закладі є любов'ю в усіх її благодійних формах і виявах. Любов до людей, до дітей, учнів стала педагогічним кредо усього життя народного учителя і мислителя. Це про себе він сказав: «... поки я усвідомлюю самого себе, поки душа керує тілом, я буду дбати лише про те, щоб всіма засобами здобути любов благородних душ (підкреслення наше. – В.П.). Це мій скарб і радість, і життя, і слава. Любов же викликається любов'ю» [4, с.219–220.].

Григорій Сковорода своїм потужним педагогічним генієм Любові до дітей, як основного джерела педагогічної потенції, розбудив могутні творчі сили К.Ушинського, В.Русової, І.Огієнка, Г.Ващенко, А.Макаренка, В.Сухомлинського, М.Стельмаховича та ін. Водночас це сприяє творчому пошуку ефективних способів взаємодії родини і громадськості у забезпеченні національного, громадянського виховання дітей і молоді у нових суспільних та соціально-економічних і політичних умовах життя української людини XIX – XXI століть. У цій динамічній парадигмі освіти видатний філософ і педагог Григорій Савич Сковорода у своїй творчості синтезував усе природне і суспільно-педагогічне довкілля у надзвичайно важливому кордоцентрі, яким є для людства сім'я.

Список використаних джерел

1. Багалій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода / Багалій Д. – К. : Обрій, 1992. – 472 с.
2. Педагогічна спадщина Софії Русової і сучасна освіта: науково-метод. посібник / [за ред. В.Г.Слюсаренка, О.В.Проскури]. – К. : ІЗМН, 1998. – 196 с.
3. Сковорода Г.С. Твори у двох томах / Григорій Савич Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – Т.1. – 640 с.
4. Сковорода Г.С. Твори у двох томах / Григорій Савич Сковорода. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. Т.2. – 624 с.
5. Стельмахович М. Г. Григорій Сковорода і народна педагогіка / М.Г. Стельмахович // Сковорода Григорій: Образ мислителя: Збірка наукових праць / [відпов. ред. В. І. Шинкарук, І. П. Стогній]. – К. : [б.в.], 1997. – С. 248–254.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2011 року